

velük a szóvégi $n > ny$ hangváltozás. Ez megtörtént a *rokon*-nál is: sokfelé hallható (Tabajdon is) a: *rokony, rokonyom*.

Megismerkedtünk tehát a *rokon* származásával. Valaha mint egy ágból szakadt édes testvérek helyhatározószókként éltek a *rokon*, a *rajta*, a *-ra*, *-re*, a *-ról*, *-ről*. Mint olyanok, függetlenek voltak a névszóktól, végezték szépen a maguk dolgát. Régi állapotjában meg is maradt a *rajta*. De már a *-ra*, *-re* mint névutó más szavakhoz szegődött, végül pedig a *-ról*, *-ről*-lel együtt mint rag, régi formájából is kisatnyulva, különállását teljesen elveszítve, a névszók örökös szolgája lett. A *rokon* ellenben sokra vitte. Nem hogy el nem vesztette szegényes függetlenségét, hanem bejutott a névszók előkelő rendjébe s most már neki is, mint a többinek, oly jobbágyai a sereg névutó meg rag. Bizony, ha ezt látjuk: *rokon-ra* — ki hinné, hogy az a nyomorult, alázatos rag, mely a vele rendelkező névszók kedvéért még azoknak a hangszinét is kénytelen viselni, mint cseléd a gazdája libériáját, hogy az a hitvány cseléd ott a tulajdon gögös urának az édes testvére? Bizony nem gondolná a világ, mert az csak a pompázó parvenut szereti ismerni, nem a szegényt. Aztán meg fölcseperedett úrnak mindig akad genealogusa, ki tudományos módszerrel kimutatja a nagy multat. Budenz is azt állította, hogy a *rokon* mindig névszó volt, *-n* képzős származéka egy finnugor **rsg-* ígének, a *ragad* alapszavának (MUSz. 644). Vámbéry a romantika kedvelője, ő már a mesés Keletre tekint s a mi szavunkat valami török földről került előkelő idegennek tenné meg (l. Nyr. XI, 557). Szép, szép ez a messze való kereskedés, nyomozás; szükséges is. De ne feledjük elsősorban a hazai levelesládát! Abból nem egyszer kiderítettem már, hogy nyelvészti meg tévesztő, nagy multat hazudó névszóink többen, melyekhez most képzők, ragok sietnek csatlakozni, nem is oly régen még egyszerű, mondatuk kötelékéből kilépni sem merő határozók voltak. A mint hogy ilyen derült most ki a *rokon*-ról is. Akárhogy röstelli is tehát ő urasága, bizony ráolvasom én mindenki előtt, hogy legközelebbi rokona az a szegény *-ra*, *-re* rag.

MÉSZÖLY GEDÉON.

A magyar nyelv szláv jövevényei.

(Vége.)

β) Összláv *ь*, ó-egyh. szláv *ь* (a nyelvemlékekben később *e* is), bolg. *ъ* (nyelvj. megfelelések *e*, *i* stb., az irodalmat lásd az *α*) alatt), szerb-horv.-szlov. körülbelül a XIII. századig *ъ*, azontúl a megfelelések ugyanazok, mint az *α*) pont alatt, t. *e* (az előtte való consonáns palatalizált, nyelvj. *α*), cs. *e* (zárt hang, palatalizálja az előtte levő consonánst), lengy. *ie* (palatalizálja az előtte levő consonánst), or. *e* (körülbelül a XII. század óta);

βa) magy. $\ddot{e} \sim \ddot{o} > \acute{e}, e$ (részben régibb m. i -ből vö. régi m. *Bolatin*, *Balatin* < **blatin*, hazai lat. *cibrio* < m. *csöbör* OklSz., < **čbbr*, *igricz* > *igrec* OklSz. < **igruc*, *Zemlin*: ma *Zimony* és *Zemplén* < **zemlin*, *timnucebelevl*: tömlöcz < *tmnica*), pl. *dészka* (ebből *doszka* MTsz.) < ó-egyh. szláv. *daska* (később *daska* BERN. EtWb. 246.), bolg. *dškà*, szerb-horv. *daska*, szlov. *daskà* ~ *daska*, t. *daskà* ~ *doska*, or. *doskà* stb. | *eczèt* (alakv. *ecöt*) < *ocet* vö. bolg. *ocèt* (DUVERNOIS), szerb-horv. *òcat* (nyelvj. *ócat*, *ocèt*, *ocet*), szlov. *ócat*, t. *ocet* (és *ocot* is), cs. l. *ocet*, or. *ocetz* | más idetartozó példák: *esztéze* < *stęza*, *csöbör* < **čbbr*, *len* < **ln*, *ösztön* < **ostn*, *pészércze* < **pstrica*, *tömlöcz* < *tmnica* stb.

Lehet, hogy a m. *tiszt i*-je régi i helyén (vö. *čst*), ellenben a *pisztrang* > *pisztráng i*-je magyar ejtéskönnyítő hang, az átvett alak **pstrag* s nem *pstrag*.

βb) magy. o < régibb m. u e szóban *pokol* (HB.-ben *pucul*, *puculnec*, KTs. *pukul*), átvéve egy róm. kath. XIII. sz. előtti délszláv (szlov. horv.) **pǫkǫl* (esetleg **pǫkl*) alakból, melynek régibb alakja *pǫklǫ*, vö. mai bolg. *pǫkǫl*, szerb-horv. što-nyelvj. *pǫkao* (gen. *pǫkla*), ča-nyelvj. *pakǫl* (gen. *paklǫ*), kaj-nyelvj. *pekel*, szlov. *pǫkǫl* (hazai szlov. *pǫkǫo* PÁVEL 46.); ezzel szemben cs. t. *pekle*, lengy. *piekto* semleges nemű, a melyből a mi szavunk nem eredhetett.

Magyar szempontból mélyhangú szavakban az első szótagon túl illeszkedéssel a pl. *kukacz* < szlov. *kukac* stb.

Itt említem meg, hogy a magyarban egy-egy o , a sok esetben nem egyenes folytatója a szláv z , z hangnak, hanem magyar ejtéskönnyítő hang, pl. a m. *rogya* ~ *ragya* nem szláv nyelvi **rǫda*, hanem *rda* átvétele.

b) z , z hangzó r és l mássalhangzóval kapcsolatos helyzetben;

α) Összláv *trrt*, *trrt*, *tltl*, *tltl**, ó-egyh. szláv *trt*, *tl̥t*, bolg. *trrt*, *trtl* (ha az r , l után az összlávban két mássalhangzó jön, akkor *tratt*, *tl̥tl̥*), szerb-horv. *tr̥t*, *tut* (ó-szerb-horv. *tr̥t*, *tl̥t* > *tult*, vö. *Kulpa* folyó nevét, kaj-emlékekben *-el*, *-ul* Arch. XXXII. 52—54.), szlov. *tr̥t*, *tl̥t* (nyelvj. *tut*), cs., t. *tr̥t*, *tl̥t* (ó-cseh és mai nyelvj. *tl̥t*, *tirt*, *tl̥t*, *tr̥t*), lengy. *tart*, *tiert*, *tołt*, *telt* stb.; or. *tert*, *tort*, *tołt* (ó-or. *tr̥t*, *tr̥t*, *tl̥t*):

az idetartozó m. szavakból általános szabályul ki lehet mondani, hogy ha a megfelelés a mai magy. irodalmi nyelvben $o + r$ vagy l (*borda*, *csolnak*, *dolgot*, *hort*, *horvat* stb.) vagy $\ddot{e} \sim \ddot{o} + r$ vagy l (*gerlice* ~ *görluce*, *görbe* stb.), akkor az átvétel olyan szláv nyelvből történt, a hol a hangzás *tr̥t*, *tl̥t*. Hogy ilyen hangcsoportból nyelvünkben *or*, *ol* stb. megfelelés lehet, annak

* A *trrt* stb. képlet, a mely azt jelenti, hogy az illető szláv szó egy mássalhangzón kezdődik (jelöli a t), utána *-rr-*, *-rr-* stb. következik, s erre még egy mássalhangzó (jelöli a t). Újabbán a képletet nem használják, én czélszerűségből megtartottam.

biztos példája a tót, morva cs. *mrváň* (fonott kalács) szóból lett m. *morvány* (MTsz.). Ha azonban más a megfelelés, esetről-esetre kell vizsgáldni; így pl. a *halom* szó legrégebb m. alakja *holmu* s ezt az ó-or. *chslmz* alakból jobban lehetne megfejtenuk, mint az ó-délszláv *chlm*-ből. A mai *Vukovar* régi m. *Valkóvár* = *Volkóvár* Anonymusban (42. §.) még castrum „*vlcou*“ olv. *Vlkov*. Szóval itt minden példát külön-külön kell megvizsgálnunk.

β) Összláv *trst*, *trst*, *tlst*, *tlst*, ó-egyh. szláv. *trst*, *trst*, *tlst* *tlst* (később *trt*, *tlt*), or. *trst*, *trst*, *tlet*, *tlst*, a bolg., szerb-horv., szlov., t., cseh nyelvekben megfelelés ugyanaz, mint az α) alatt;

βa) magy. ol: *bolha* (alakv. *bóha*, *buha*, *balha*) = ó-egyh. szl. **blzcha*, bolg. *blzhà* (alakv. *blzhà*, *bzhlà* stb.), szerb-horv. *bùha* (csa-nyelvj. *buhà*), szlov. *bólha* (hazai szlov. *bùja* PÁVEL 29.), t., ó-cseh *blcha*, or. *blochà*. A m. szó szláv nyelvi *blcha* alakból van átvéve.

βb) magy. *rö* ~ *rë* < régebb magy. *ri*, pl. *kérészt* (alakv. *köröszt*, régi m. *kiriszt*, *kriszt*) = ó-egyh. szláv *krstz* (ebből *krst* ~ *krest*), egyh. szláv *krst* (írva *krstz*), bolg. *krst* (alakv. *kërst*), szerb *krst* (gen. *křsta*), or. *krest* (gen. *krestà*, ó-or. *krst*, gen. *krstà*); idevaló, esetleg analógiás alakulás m. *kérésztýén* ~ *körösztýén* | *görög* (régim. alakv. *gërök*, *gërök*, *gërög*) = ó-egyh. szláv *grkz* (ebből *grk* ~ *grek*), egyh. szláv. *grk* (írva *grkz*), bolg. *grk* (alakv. *grk*), szerb *grk*, or. *grek* (ó-or. *grk* ~ *grkz*) | *bürü* (alakv. *börü*, régebb magy. *bëri* s ez **bëri* < **bëriev* < **bëriw* < **briv* alakból) = szláv **briv* (vö. cs. *břev* steg; a hangzóra még or. *brevno* BERN EtWb. 92.) | — nagyon valószínű, hogy idetartozik az *esztró* ~ *osztorú* ~ *ösetörü* szó is (< vö. összláv, ó-egyh. szláv **ostravz*, *r* után z), de ezt bővebben kellenne megokolnom.

Az itt tárgyalt szavak olyan szláv nyelvből valók, a hol az *r* után *z* hangzott (*esztrónál* z); ilyen nyelv lehetne az ó-egyh. szláv és az orosz.

Szláv nyelvi szempontból nem idevalók a következő magyar szavak, a melyeknek magyar alakjában ma az *r*, *l* után egy hangzójuk van: *eszterág* (régim. *sztzak*, alakv. *eszterag*) < vö. egyh. szláv *střk* (írva *střkz*) | *gërzna* < egyh. szláv *krzno* (írva *krzno*), or. *korzno*, cs. *krzno* (ó-cs. *kirzno*) stb. [nézetem szerint egy ó-szlov., ó-cseh **krizno*-ból való a m. szó] | *gëroncsér* (régim. *grincsarì*, alakv. *gërencsér*) < ó-egyh. szláv *grnčarъ* (írva *grnčarъ*), [nézetem szerint a m. szó egy ó-szlov., ó-cs. **grinčarъ* alakból] | *morotva* (régim. *mortva*, alakv. *mórta*) < ó-egyh. szláv *mrta*, -o | *oszlóp* < szláv **stl'p*, *borostyán* < *brštan*, *Csongrád* < *Cřngrad* stb.

c) Szó eleji ó-egyh. szláv *vz*-, *vz*-, bolg. *v*- (nyelvj. *w*-, *f*-, OBLAK Mac. Stud. 15., 17., *u*- ugyanott és MILETIÉ Ostbulg. 99.), szerb-horv. što-nyelvj. *u*-, ča-nyelvj. *v*- (nyelvj. *va*-, *ve*-, *u*- Arch. XXX. 156., Rad 134.: 104.), kaj-nyelvj. *v*- (*ve*-, semmi, Rad 115.: 83.), szlov. *v*- (*ve*-), t., cs., or. *v*-, lengy. *w*;

magy. *u*, ebben az egy szóban *unoka* (alakv. *unuka*, *onoka*, *vnaka*; a Teleki-Codex 6., 17., 57., 58. lapján levő *vonoka* adata talán másolási hiba lesz *wnoka* [= *unoka*] helyett, de semmi-estre sem eredetibb alak) < ó-egyh. szláv *vnukъ* (később *vnuk* > *vnuk*), bolg. *vnük* (alakv. *vnük* GEROFF, *fnük* OBLAK Mac. Stud. 15., 'vnuk' MILETIČ Ostbulg. 94., *mnuk* MIRL. EtWb.), szerb-horv. što-nyelvj. *ùnuk*, kaj-nyelvj. *vnuk*, szlov. *vnük* (alakv. *vnük*), cs., t. *vnuk*, lengy. *wnuk* (alakv. *wnęk*), or. *vnük* (több. nom. *vnüki*).

Az a nézetem, hogy a m. *unoka* *u*-ja alapján szerb-horv. što-nyelvi átvétel.

7. §. Összláv *ě*, ó-egyh. szláv *ě* (kiejtve glag. emlékekben *a* vagy 'ü, cyrill-betűs emlékekben 'ü ~ *e*, *r*, *c*, *s* után *a* is), bolg. irodalmi (és kel. nyelvj.) 'a (hangsúlyos helyzetben, ha utána nincs *e*-, *i*-, *ě*-vel bíró szótág vagy *č* hang, különben) nyílt *e*, bolg. nyug. nyelvj. *e* (nyílt, vö. MILETIČ Ostbulg. 75., Arch. XXXI. 613.; inacz. 'ü OBLAK Mac. Stud. 25–26., MELICH Szláv jöv. ered. 40.), szerb-horv. što-nyelvj. *ě* — *ě* ~ *ije* — *je* (*e*) ~ *i* — *i*, ča-nyelvj. *i*, kaj-nyelvj. *e* (nyelvj. *e*ⁱ, *e*^e, *i* Arch. XXXI. 378–79.), szlov. *é* (hazai szlov. *é* ~ *e*, *ei* ~ *e*, *ö* PÁVEL 35., 37., 69.), t. *e* — *ie*, cs. *ě* — *í*, lengy. *ie* (*e*, szó végén nyílt szótág), *ia* (a szó belsejében, szó elején, kemény mássalhangzók előtt), *ie* (lágultak előtt), or. *je* (kisor. *ji*);

a) magy. *á* (régibb magy. *a*) e szóban *császár* (régibb m. **czaszár*, vö. esetleg ebből hazai vend *casâr* PÁVEL 9.) < ó-egyh. szláv [cyrill-betűs emlékekben] *casarъ* (vö. Cod. Supr. 142. : 15: и рече царю), másutt *césarъ*, cs. *cisarъ* (ebből t. *cisár*), or. *cēsarъ* stb. (lásd BERN EtWb. 121.).

Mint hogy a keleti bolgár nyelvjárásban *e* után az ó-egyh. szláv *ě* ma is *a*-nak hangzik (vö. MILETIČ, Ostbulg. 78., 91.), a m. *császár* (< régibb *czaszár*, szókezdő *cz* > *cs*-re, vö. a m. *csép* < szláv *čъp*, *cső* < szláv *čъv*, *csödör* < ném. *zelter* stb. szavakat) szavunk a kel. bolgárból kifogástalanul megmagyarázódik.

b) magy. zárt *é* [*i*-ző nyelvemlékekben és nyelvjárásokban *i* ~ *i* (vö. Döbr. Cod. 44. *čerip*, 77. *nimolanak* stb.); a mai *é* ~ *i* részben régi m. *ěj*, vö. *keyk* ~ *kék* OklSz., *iteiletr* e v l DÉVAI Orth. Vng. D. lap, *zein* ~ *szín* Döbr. Cod. 454., *ebeyd* ~ *ebéd* ~ *ebid* Lányi Cod 123., -*ějt* ~ -*ít* képző stb.] pl. *beszéd* (alakv. *beszíd*) < ó-egyh. szláv *besěda* (alakv. *besada*), szerb-horv. *běseda* (alakv. *běsjeda*, *běsida*), szlov. *besěda*, ó-cs. *besěda*, mai cs., t. *beseda*, lengy. *biesiada*, or. *besěda*, kisor. *běsida* | *ebéd* (alakv. *ebid*, régi ny. *eběid*) < ó-egyh. szláv. *obědz*, bolg. *oběd*, szerb-horv. *objěd* szlov. *oběd* (gen. *oběda*), cs. *oběd*, t. *obed*, lengy. *obiad*, or. *oběd*, kisor. *ob'íd* | stb.

c) magy. *i* (régí m. *é*, részben mai nyelvjárás *ě* ~ *é*) pl. *pilis* (régí nyelvben *pīs*, *pīlés*) < róm. kath. szláv *plěš* (vö. lengy. *piesz*, cs. t. *pleš*, szlov. *plěš*, ča-horv. *pliš*) | *ritka* (a régi nyelvben *ě*-vel is vö. CALEPINUSBAN „*rareſco* Meg *retkodom*“ ésnépn. *rětka* MTSz.) < egyh. szláv *rědzkъ* (-*ka*, -*ko*), kel. bolg. *r'adzъk* (-*aka*, -*dko*), szerb-horv. *rijědak* (*rijětka*, *rijětko*), szlov. *rědāk*

(-dka, dko), t. *riedkij*, cs. *řidkij*, lengy. *rzadki*, or. *ředkij* | *zsilip* (alakv. *zsilib*, *zselyéb* stb.) = szláv *žlěb* (vö. bolg. *žlěb*, szerb-horv. *žlìjeb* [≈ *žlěb*, *žlīb*, ça-nyelvj. *žlěb* gen., *žlěba*], szlov. *žlěb* (hazai szlov. *žlejb* PÁVEL 37.) | stb.

Más példákat és megfeleléseket l. Szláv jöv. eredetéről cz. művemben.

A *b)* és *c)* alatti magyar megfelelések csakis olyan szláv nyelvből magyarázhatók, a hol e szavakban a szlávban zárt $\bar{e} \sim \acute{e}$ (esetleg *ei*) a hang. Ilyen szláv nyelv a szlovén és a kaj-horvát.

Az 1—7. §-okban bemutatott vázlatos összeállításban azt bizonyítottam be, hogy szláv jövevénytiszavaink eredetéről vallott nézetemet a hangtan is támogatja.

*
*
*

Művelődéstörténeti, jelentéstani, lexikális és hangtani bizonyítékok tehát mind a mellett szólnak, hogy nyelvünk szláv jövevénytiszavai hosszas történeti fejlődés eredménye. E jövevénytiszavak közt van honfoglalás előtt és honfoglalás után átvett szó; a IX—XII. századi kulturális állapotok alapjáról nézve, szavaink egy része a görög, más része a latin műveltség alapján álló szlávok nyelvéből való. Röviden azt mondhatjuk, hogy nyelvünkben vannak orosz-szláv, egyházi szláv (bolgár), szerb-horvát, szlovén és cseh-tót eredetű szavak. Hogy melyik szó mely nyelvből való, azt az illető szó beható vizsgálata alapján dönthetni el, s nagyon helyénvaló itt idéznünk THURNEISEN következő szavait (lásd MURKO M.-nál, Zur Geschichte 110.): „Jeder Fall will individuell behandelt sein, jedes Wort nach dem Milieu beurteilt werden, in dem es sich bewegt“. S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összeségében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás.

MELICH JÁNOS.